

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2001 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2001

1

VILNIUS 2002

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2001

1

VILNIUS 2002

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio Universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius
<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ - STUKIENĖ

LIVONIJOS VYSKUPO JUOZAPO KAZIMIERO KOSAKOVSKIO LDK VIZIJA ANTROJO VALSTYBĖS PADALIJIMO AKIVAIZDOJE*

Politinė situacija Abiejų Tautų Respublikoje antrojo valstybės padalijimo išvakarėse iki šiol nėra pakankamai tyrinėta¹. Šiuolaikinės monografijos nesulaukė ne tik 1793 m. Gardino seimas². Nėra aiškios politinės didikų ir bajorų grupuotės Lenkijoje ir Lietuvoje 1792–1793 m., šių grupuočių lyderių puoselėjamos valstybės ateities vizijos, jų keliamos politinės programos bei programų įgyvendinimo priemonės.

Istoriografijos atsiribojimą nuo minėtų klausimų sprendimo ilgą laiką lėmė moraliniai-emociniai vertinimai³. Daugiausia dėmesio buvo skiriama valstybės stiprinimo, modernizavimo linkme ėjusio Ketverių metų seimo istorijai ir nesiimta analizuoti šio seimo darbą panaikinusių „saujelės išdavikų“ veiklos motyvų bei

* Už paramą renkant medžiagą šiam darbui Lenkijos archyvuose ir bibliotekose dėkoju Lietuvii fondui.

¹ Istoriografijos būklę Targovicos konfederacijos klausimu išsamiai aptarė lenkų istorikas Łukaszas Kądziela straipsnyje: O potrzebie badań nad dziejami Targowicy, *Przegląd Historyczny*, Warszawa, 1989, z. 2, s. 367–376.

² Pirmąją monografiją, skirtą Gardino seimo analizei, XIX a. antrojoje pusėje paskelbė rusų istorikas Dmitrijus Ilovaickis. Žr.: Д. И л о в а й с к и й, *Гродненский сейм 1793 года. Последний сейм Речи Посполитой*, Москва, 1870. Su šio seimo problematika XX a. pirmojoje pusėje susidūrė lenkų istorikas Zygmantas Mannas, tyrinėjęs valdovo Stanislovo Augusto laikyseną antrojo padalijimo akivaizdoje. Žr.: Z. M a n n, *Stanisław August na sejmie ostatnim*, Warszawa, 1938. Teisiniu aspektu seimo darbą ir priimtus nutarimus aptarė lenkų teisės istorikas Janas Wąsickis. Žr.: J. W ą s i c k i, *Konfederacja targowicka i ostatni sejm Rzeczypospolitej z 1793 roku*, Poznań, 1952. Šiuolaikinėje istoriografijoje dėmesį į netyrinėtus Gardino seimo klausimus atkreipė L. Kądziela. Tačiau autorius nesiėmė rašyti visa apimančios seimo istorijos – tyrimų objektu pasirinko F. Moszyńskio asmenybę. Žr.: Ł. K ą d z i e l a, *Między zdradą a służbę Rzeczypospolitej. Fryderyk Moszyński w latach 1792–1793*, Warszawa, 1993.

³ Plg.: T. C i e g i e l s k i, *Finis Poloniae. Spory historyków polskich wokół rozbiorów Rzeczypospolitej*, *Wiadomości Historyczne*, 1996, t. 2, s. 65–71.

puoselejamų tikslų, idėjų, kurių vedami jie veikė. Vienas pirmųjų susidomėjo Targovicos konfederacijos šalininkų projektais valstybės valdymo formos klausimu švietaus atminimo lenkų istorikas Łukaszas Kądziela⁴. Išanalizavęs Fryderyko Mozyńskiego ir Kazimierzo Raczyńskiego projektus, Ł. Kądziela priėjo prie išvados, jog antrojo valstybės padalijimo akivaizdoje dalis Rusijai lojalių politikų stengėsi išlaikyti „apkarpytos“ Respublikos egzistavimą, išsaugoti dalį Ketverių metų seimo reformų, o jų veiklos vaisius – Gardino seime priimta valstybės valdymo forma suteikė galimybių toliau valstybei gyvuoti⁵.

Kokios pozicijos antrojo padalijimo akivaizdoje laikėsi LDK politikai, kokius projektus jie kėlė, kokią matė Respublikos ir LDK viziją, iki šiol nėra pakankamai ištirta. Pirmasis bandymas įvertinti aktyviausiai 1792–1793 m. Respublikos politiniame gyvenime veikusių LDK politikų, Lietuvos konfederacijos organizatorių brolių Simono Martyno ir Juozapo Kazimiero Kosakovskių veiklos motyvus buvo atliktas lenkų istoriko Walerijano Kalinkos laiškuose XIX a. antrojoje pusėje⁶. W. Kalinka pažymėjo, kad, atstovaudami konservatyviajai Respublikos bajorijos daliai ir būdami Tėvynės patriotai, broliai Kosakovskiai ne tik nesiekė valstybės smukimo ar jos padalijimo, netgi priešingai, jei būtų numatę Targovicos konfederacijos pasekmes, niekuomet nebūtų į ją stoję⁷. 1858–1876 m. Varšuvoje išleistoje Stanisławo Kossakowskio istorinėje-genealoginėje studijoje taip pat buvo mėginama aptarti brolių etmono ir vyskupo Kosakovskių grupuotės siekius Gardino seime⁸. Studijos autorius pažymėjo, jog pagrindiniai Kosakovskių veiklos bruožai buvo nepasitikėjimas Berlyno rūmais, priešinimasis Rusijos pasiuntinio Jacobo Sieverso veiksmams, norint paralyžiuoti jo įtaką, ir siekimas užkirsti kelią valstybės padalijimui⁹. Vienokiu ar kitokiu aspektu LDK konfederacijos vadovų pozicija Gardino seime buvo aptarta šia tema rašiusių rusų, lenkų, lietuvių istorikų darbuose¹⁰.

⁴ Ł. Kądziela, *Między zdradą...*, Warszawa, 1993; Ł. Kądziela, *Zdrajcy i patrioci? Ugrupowania polityczne sejmów grodzieńskiego 1793 roku, Bo insza jest rzecz zdradzić, insza dać się złudzić. Problem zdrady w Polsce przedłomu XVIII i XIX w.* Pod. red. A. Grzeškowiak-Krwawicz, Warszawa, 1995, s. 71–94.

⁵ Ł. Kądziela, *Między zdradą...*, s. 362–365.

⁶ W. Kalinkos laišškai cituojami Teodoro Żychlińskiego studijoje, skirtoje Kosakovskių giminės genealogijai. Žr.: *Złota Księga szlachty polskiej przez Teodora Żychlińskiego*, Poznań, 1890, R. XII, s. 39–40, 54–63 bei S. K o r w i n o [S. Kossakowski] kn. *Materyały do dziejów ostatniego stulecia Rzeczypospolitej Polskiej. Trzeci Maj i Targowica*, Kraków, 1890, s. 75–76.

⁷ S. K o r w i n, *Materyały do dziejów...*, s. 75.

⁸ S. K. K o s s a k o w s k i, *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich w trzech tomach*, Warszawa, 1858–1876.

⁹ S. K. K o s s a k o w s k i, *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich*, wyd. II, Warszawa, 1876, t. 1, s. 170–171.

¹⁰ Žr. 2 nuorodą, taip pat: A. Š a p o k a, *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų unijos*, Kaunas, 1938, p. 310–317; R. Š m i g e l s k y t ė, Lietuvos konfederacijos vadovų brolių Kosakovskių veikla 1793 m. Gardino seime, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, red. Z. Kiaupa, A. Mickevičius, Vilnius, 1997, p. 409–421.

Tačiau minėtose studijose ar straipsniuose konkretūs LDK politikų keliami projektai valstybės valdymo klausimais nebuvo analizuoti.

LDK didikų politinių grupuočių santykiai, jų puoselėjami tikslai dar laukia išsamesnių tyrimų¹¹. Turimi šaltiniai leidžia plačiau aptarti vieno iš LDK konfederacijos vadovų – Livonijos vyskupo Juozapo Kazimiero Kosakovskio (1738–1794) projektus ir jais remiantis mėginti pateikti vyskupo įsivaizduojamos LDK viziją. Tačiau reikėtų pasakyti, jog Livonijos vyskupo ir jo brolio LDK lauko etmono Simono Martyno Kosakovskio veikla 1792–1793 m. labai glaudžiai susijusios. Dažnai sunku atskirti, ar vienokia ar kitokia idėja kilo būtent vyskupui, ar tai buvo etmono siekis. Istoriografijoje, nesigilinant į autorystę, tradiciškai LDK konfederacijos vadovų keltos idėjos įvardijamos tiesiog „brolių Kosakovskių siekais“.

Straipsnyje siekiama atskleisti Livonijos vyskupo J. K. Kosakovskio LDK viziją remiantis jo rašytais projektais. Tačiau neatmetama galimybė, jog šie projektai ar tam tikri jų punktai buvo parengti drauge su broliu etmonu.

Informacijos apie vyskupo J. K. Kosakovskio pažiūras ir siekius valstybės valdymo klausimais taip pat teikia LDK konfederacijos dokumentai (aktai, universalai, nutarimai, dėl kurių autorystės neabejojama)¹², paties vyskupo korespondencija¹³, Rusijos pasiuntinio Respublikoje J. Sieverso korespondencija¹⁴ ir to meto įvykių liudinininkų atsiminimai¹⁵.

¹¹ Neiširta Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio, LDK didžiojo maršalo Liudviko Tiškevičiaus ir kitų LDK politikų laikysena seimo metu.

¹² Konfederacijos dokumentai publikuoti to meto rinkiniuose: *Zbiur wszystkich drukow konfederacyi Targowickiey y Wileńskiey, potrzebnych teraz do wiadomości powszechney, ażeby kto znie wiadomości o nych nieszkodował*, Warszawa, 1792; *Zbiór konfederacyi teraznieyszej Oboyga Narodów*, t. 2, cz. 1–10, b. v. ir m.

¹³ J. K. Kosakovskio laišakai S. Rzewuskiui, *Valstybės archyvas Krokovoje* (toliau – *VAK*), Archiwum Podhoreckie, nr XII, 2/20; J. K. Kosakovskio laišakai Sz. Potockiui, Stanislovui Augustui ir kt., *Biblioteka Czartoryskich Muzeum Narodowego w Krakowie* (toliau – *ČB*), rankr. IV 2257; IV 919; IV 922; II 3474, II 3475; J. K. Kosakovskio laišku I. Masalskiui, S. Kosakovskiui, J. Sieversui ir kt. kopijos, *Biblioteka Jagiellońska w Krakowie* (toliau – *JB*), RS, rankr. 4436, t. 1–2; J. K. Kosakovskio laišakai broliui M. Kosakovskiui ir kt., *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVI A*), f. 1279, ap. 1, b. 69; f. 1135, ap. 4, b. 364.

¹⁴ Rusijos pasiuntinio Respublikoje J. Sieverso korespondenciją publikavo vokiečių istorikas K. L. Blumas: K. L. Blum, *Ein russischer Staatsmann. Des Grafen Jacob Johann Sievers Denkwürdigkeiten zur Geschichte Russlands*, Leipzig, Heidelberg, 1858, Bd. I–IV; Trečiasis knygos tomas skirtingais pavadinimais buvo du kartus išleistas lenkų kalba: *Drugi rozbiór Polski z pamiętników Sieversa*, Poznań, 1865 (1906 m. Varšuvoje pasirodė antrasis trečiojo tomo leidimas lenkų kalba. Straipsnyje remiamasi būtent šiuo leidimu); J. J. S i e v e r s, *Jak doprowadziłem do drugiego rozbiuru Polski*, oprac. B. Grochulska, P. Ugniewski, Warszawa, 1992.

¹⁵ Pamiėtnik do Historii Polskiey w ostatnich latach panowania Stanisława Augusta od 1788 do 1794 r. przez Michała Kossakowskiego pisarza polnego W. X. Litt., posta Kowieńskiego w r. 1840 w Żejmach pisany, *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka* (toliau – *LMAB*), RS, f. 31–1458 (Da–68); A. T r e b i c k i, *Opisanie sejmu ekstraordynaryjnego podziałowego roku 1793 w Grodnie*, oprac. J. Kowecki, Warszawa, 1967.

Vyskupo J. K. Kosakovskio projektus valstybės valdymo formos klausimu pamėginsime aptarti kartu su kitų politikų: Targovicos konfederacijos maršalo Stanisławo Szczęsnego Potockio, Lenkijos didžiojo maršalo F. Moszyńskiego ir Lenkijos rūmų maršalo K. Raczyńskiego projektais bei Abiejų Tautų generalinės konfederacijos vadovybėje parengtu projektu. Projektų parengimo chronologija: 1792 m. balandis – 1793 m. rugsėjis.

Jau 1792 m. pavasarį–vasarą, rengiant Targovicos konfederaciją, išryškėjo dideli prieštaravimai tarp Lenkijos ir LDK konfederacijos lyderių politinių siekių ir puoselėjamų valstybės vizijų. Skirtingai nei Targovicos konfederacijos maršalas S. S. Potockis, siekęs įtvirtinti „Apšvietos epochos idėjų įtakoje modernizuotą oligarchinę sistemą“¹⁶, Kosakovskiai siekė išsaugoti tradicinę valdymo formą, kurioje labai ryškiai buvo akcentuojamas LDK atskirumas nuo Lenkijos. Tuo tarpu S. S. Potockio projektuose buvo pabrėžiama, jog „visiškai sugrįžti į praeitį reikštų atverti kelius veiksmams, prie kurių privedė Ketverių metų seimo veikėjai“¹⁷. Būsimą Lenkijos-Lietuvos valstybę S. S. Potockis įsivaizdavo ne kaip monarchiją, o kaip federacinę respubliką, valdomą paeiliui iš kiekvienos vaivadijos renkamo prezidento¹⁸. Respubliką, jo manymu, turėtų sudaryti trys laisvos ir savarakiškos provincijos: Rytų Lenkija, Vakarų Lenkija ir Lietuva, turinčios savo valdžią ir kariuomenę. Bendrus visoms provincijoms reikalus turėtų spręsti Respublikos taryba ir du konsulai¹⁹. Savo siekius 1792 m. pavasarį S. S. Potockis nesėkmingai mėgino įteigti kitiems konfederacijos organizavimo šalininkams – Lenkijos etmonams Franciszekui Ksawery Branickiui, Sewerynui Rzewuskiui ir broliams Kosakovskiams. Be to, S. S. Potockio projektas buvo nepalankiai sutiktas Peterburge. Jekaterina II, siekusi išlaikyti Rusijai naudingą senąją Respublikos valdymo formą, konfederacijos organizatoriams pateikė savo sudarytą planą, kuriame išdėstytas visiškas Ketverių metų seimo reformų panaikinimas ir Rusijai parankios senosios valdymo formos sugrąžinimas²⁰. 23 punktuose buvo nurodoma iš esmės sugrąžinti 1773–1775 m. įvestą sistemą: užkirsti kelią sosto paveldėjimui; patvirtinti 1768 m. sutartį su Rusija; sugrąžinti valdžią etmonams 1717 m. sąlygomis; sumažinti 1787 m. įvestus mokesčius; atstatyti *liberum veto* teisę seime ir t. t.

¹⁶ E. R o s t w o r o w s k i, Korespondencja Szczęsnego Potockiego z Sewerynem Rzewuskim z lat 1788–1796, *Przegląd Historyczny*, Warszawa, 1954, t. 4, s. 724.

¹⁷ Ten pat, p. 724–725.

¹⁸ S. S. Potockis S. Rzewuskiui, 1788 08 11, Tulčinas, E. R o s t w o r o w s k i, *Korespondencja...*, s. 726.

¹⁹ S. S. Potockis S. Rzewuskiui, 1791 03 14, Paryžius, ten pat, p. 737.

²⁰ Jekaterinos II planas dėl Respublikos valdymo formos išdėstytas 1792 m. balandžio 30 (19) d. instrukcijoje baronui Karlui Bühleriui. Žr.: *Сборник императорскаго русскаго историческаго общества*, С.-Петербург, 1885, t. 47, c. 293–310.

1792 m. birželio mėn. vyskupo J. K. Kosakovskio parengtame LDK konfederacijos akte²¹ buvo laikomasi Jekaterinos II patvirtinto plano. Tačiau skirtingai nei plane, kuriame LDK santykiai su Lenkija aptarti 5-ajame punkte, konfederacijos akte LDK atskirumo nuo Lenkijos klausimas buvo iškeltas į pirmą vietą. Aktas pradedamas žodžiais: „Mes, lietuvių tautos piliečiai ir bajorai, unijos saitais susieti su Lenkija, turėdami tokias pat privilegijas ir valdžios prerogatyvas, tautines pareigybės ir jurisdikcijas savame krašte ir savų piliečių atstovaujamas, savo reikšme ir galia būdami lygi tauta su Lenkijos Karalyste <...> jungiamės į konfederaciją“²². Akte skelbiama, jog visas LDK centrinės ir vietinės valdžios funkcijas į savo rankas perima Lietuvos konfederacija.

Lietuvos konfederacijos akte nubrėžtų LDK atskirumo nuo Lenkijos gairių konfederacija laikėsi savo kasdienėje veikloje. 1792 m. rugpjūčio 13 d. universalu LDK generalinė konfederacija paskelbė, jog 1791 m. gegužės 3 d. konstituciją laiko unijos sutarties sulaužymu, todėl sieks susitarti su Lenkijos konfederacija dėl įžeistų Lietuvos teisių atstatymo. Be to, pažymėjo, kad „kol visos Lietuvos magistratūros ir kariuomenė nebus sugrąžintos į savo kraštą, lietuvių tauta nemokės jokių mokesčių“²³. Analogišką grasinimą sulaikyti mokesčių į valstybės išdą mokėjimą LDK konfederacijos vadovybė pakartoto rugpjūčio 14 d. išleistame nurodyme Vilniaus vaivada Mykolui Jeronimui Radvilai ir Trakų kaštelionui Kazimierui Konstantui Pliateriui priimti iš Lietuvos magistratūrų narių ir valdininkų ištikimybės Respublikai bei paklusnumo Lietuvių tautos konfederacijai priesaiką, taip pat įsakyti pastariesiems persikelti su visais archyvais iš Varšuvos į Gardiną²⁴. LDK atskirumo nuo Lenkijos principą konfederacija realizavo panaikindama bendras komisijas ir sugrąžindama LDK komisijų rezidavimą į LDK teritoriją: rugpjūčio 20 d. konfederacijai panaikinus Karo komisiją²⁵, LDK lauko etmonas Simonas Martynas Kosakovskis buvo įgaliotas priimti ištikimybės priesaiką iš Lietuvos kariuomenės ir pasirūpinti jos dislokavimu²⁶, rugpjūčio 24 d. buvo panaikinta Policijos komisija ir visa valdžia sugrąžinta maršalams²⁷, rugpjūčio 25 d. Lietuvos išdo komisija buvo

²¹ Konfederacijos akto autorystę patvirtina paties vysk. J. K. Kosakovskio laiškas, kuriame jis rašo, jog „buvo užsiėmęs Targovicos konstitucijos parengimu“, *JB*, rankr. 4436, t. 1, p. 123.

²² *Akt konfederacji generalnej wolnej W. X. Litt.*

²³ List od Konfederacyi Generalney W. X. Litt. do JW Kossakowskiego, *LVIA*, f. SA, b. 5812, l. 53.

²⁴ Zalecenie JO. Xciu Radziwiłłowi..., *Protokół Czynności Dziennych konfederacyi Generalnej W. X. Litt. od dnia 31 Lipca do dnia 24 Pazdziernika 1792 Ru*, b. v. ir m., s. A2, nr 26.

²⁵ J. W a s i c k i, *Konfederacja targowicka...*, s. 21.

²⁶ Uniwersał Konfederacyi generalnej wolnej W. X. Litt. (1792 08 24), *Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею. Акты Виленского земского суда*, Вильна, 1878, т. IX, с. 558–559.

²⁷ A. Š a p o k a, *Lietuva ir Lenkija...*, p. 308.

atskirta nuo Lenkijos izdo komisijos²⁸ ir tų pačių metų rugsėjo 16 d. sugražinta į Gardiną²⁹. 1793 m. kovo 19 d. buvo atskirta ir iki Ketverių metų seimo buvusi bendra Edukacijos komisija. 1792 m. rugsėjo 23 d. LDK generalinės konfederacijos universalu LDK metrikantas Jurgis Kačanovskis buvo įgaliotas pargabenti iš Varšuvos į Vilnių Lietuvos Metriką³⁰.

Vyskupui J. K. Kosakovskiui vadovaujant LDK konfederacijos vadovybėje suformuoti būsimojo valstybės sutvarkymo principai buvo paskelbti Lenkijos ir Lietuvos konfederacijų susijungimo išvakarėse. Į konfederacijų susijungimą Breste delegaluotiems LDK konfederacijos tarėjams 1792 m. rugpjūčio 29 d. instrukcijoje buvo nurodyta reikalauti, kad būtų patvirtintos visos kardinalios abiejų tautų teisės: katalikų tikėjimas, bajorų Respublikos laisvė, kiekvieno piliečio saugumas, LDK unijos su Lenkija sutartis ir kitų provincijų privilegijos, be to, siekti, kad visose LDK magistratūrose pareigas užimti galėtų tik lietuvių tautos piliečiai, o šios magistratūros reziduotų tik LDK teritorijoje³¹. Instrukcijoje buvo numatytas ir administracinis valstybės suskirstymas: LDK turėtų būti sudaryta iš 12 vaivadijų, kurių kiekviena būtų padalyta į tris pavietus. Šiems administraciniams vienetams atstovautų po vieną pavieto senatorių bei vaivados. Kiekvienoje vaivadijoje būtų viena Valdymo (Tvarkos) komisija, pavietuose – teismas ir viešųjų reikalų sprendimams skirtas laisvasis miestas su visuomenės lėšomis išlaikoma mokykla. Kariuomenės pulkai, turintys kurios nors vaivadijos pavadinimą, turėtų būti dislokuojami tik toje vaivadijoje. Instrukcijoje buvo nurodyta reikalauti, kad būtų išlaikytas Lietuvos Statutas, tačiau sutinkama su galimomis pataisomis kriminalinės teisės srityje³². Šiame iš esmės konservatyviame projekte išryškėjo ir tam tikra Ketverių metų seimo reformų įtaka: vaivadijų dalijimas į tris lygius pavietus buvo nustatytas 1791 m. lapkričio 2 d. seimo nutarimu³³. Tiesa, Ketverių metų seime buvo nustatyta po 10 vaivadijų trijose Respublikos provincijose, tuo tarpu LDK konfederacijos vadovybė siūlė valstybę dalyti tik į Lenkiją ir Lietuvą, išlaikant dualistinį valstybės pobūdį.

LDK konfederacijos vadovų keltiems pasiūlymams prieštaravo Lenkijos konfederacijos maršalas S. S. Potockis. Laikydamasis savo įsitikinimų, jis reikalavo, kad valstybė būtų padalyta į tris provincijas, provincijos – į 10 vaivadijų, o šios – į tris

²⁸ J. Wąsicki, *Konfederacja targowicka...*, s. 22; J. Malc, *Sejm grodzieński 1793 roku a unia polsko-litewska, Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane profesorowi J. Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, Warszawa, 1996, s. 148–149.

²⁹ Kopia aktu o powrocie Komissyi Skarbu W. X. Litt, *LVI A*, f. SA, b. 5812, l. 108.

³⁰ Uniwersal względem Assessoryi W. X. Litt., *Korrespondent Warszawski*, 1792 10 9, nr 69, s. 642–643.

³¹ Instrukcja JWW. Konsyliarzom delegowanym..., *Protokół Czynności Dziennych*, s. C, nr 79.

³² Ten pat, p. C2.

³³ Rozkład województw, ziem i powiatów, *Volumina legum*, Kraków, 1889, t. 9, s. 326–338.

lygius pavietus pagal dūmų skaičių. Kiekviena provincija turėtų savo ministrus: po du maršalus, etmonus, kanclerius ir išdininkus. Kiekvienoje provincijoje būtų atskiri valstybinių valdžios komisijų: edukacinės, policijos, išdo ir karo padaliniai bei asesorijos skyriai, kuriuose posėdžiautų ir miestų atstovai. Teismų sistemą siūlyta sutvarkyti kiekvienoje provincijoje paliekant po tribunolą, vaivadijose – žemionių teisimą, pavietuose – pirmos instancijos teismus³⁴. Kaip ir LDK konfederacijos projekte, S. S. Potockis sutiko kiekvienoje vaivadijoje kurti Valdymo komisijas. Tačiau priešingai LDK atstovų reikalavimams valstybės senatą jis matė sudarytą ne iš dviejų, o iš trijų provincijų senatorių: 30 vaivadų, 90 kaštelionų ir 24 ministrų³⁵.

Nepaisant to, kad vyskupui J. K. Kosakovskiui buvo priimtinos S. S. Potockio projekte pateiktos valstybinės valdžios decentralizavimo ir didikų išskirtinių teisių provincijose užtikrinimo tendencijos, jis iš esmės negalėjo sutikti su S. S. Potockio siūlomu trilypės federacinės respublikos modelio įgyvendinimu. 1792 m. lapkričio 12 d. laiške broliui etmonui vyskupas pažymėjo, jog „Lenkijos konfederacijos maršalo Potockio atsiųstose pastabose būsimos reformos klausimais yra daug neišskumų. Būtent, pirma, neapibrėžtas karaliaus vaidmuo, antra, nenusakytas respublikoniškojo valdymo turinys, trečia, neaptarta ministrų valdžia“³⁶. J. K. Kosakovskis teigė, jog, „pirmais dviem klausimais nepadarius bendrų sprendimų, apskritai neįmanoma realizuoti S. S. Potockio projektą“³⁷. Be to, S. S. Potockio siūlomas valstybės padalijimas į tris lygias provincijas ir visų jų turimų prerogatyvų: pareigybių, teismų ir seimelių sulyginimas kėlė vyskupo nepasitenkinimą, nes nuo jų priklausė būsimos seimo sudėtis, provincijų atstovų skaičius jame ir konfederacijos priimtų sprendimų patvirtinimo ar atmetimo klausimas³⁸. Priėmus S. S. Potockio variantą, seime būtų daugiau Lenkijos atstovų, todėl Lietuvos interesai, būtent tuo metu LDK įtakingiausios Kosakovskių grupuotės interesai, nebūtų tinkamai atstovaujami.

Šaltiniuose ir istoriografijoje užsimenama apie vyskupo J. K. Kosakovskio 1792 m. parengtą valstybės valdymo reformos projektą, tačiau paties dokumento iki šiol nepavyko aptikti³⁹.

³⁴ 1792 m. spalio 6 d. S. S. Potockio laiškas, kuriame pateikiamas būsimos valdymo formos projektas, W. S m o l e ņ s k i, *Konfederacja targowicka*, Kraków, 1903, s. 313–314; A. Š a p o k a, *Lietuva ir Lenkija...*, p. 312.

³⁵ W. S m o l e ņ s k i, *Konfederacja ...*, s. 314.

³⁶ Vysk. J. K. Kosakovskis etmonui S. M. Kosakovskiui, 1792 m. lapkričio 12 d., Gardinas, *JB*, rankr. 4436, t. 1, p. 316-319.

³⁷ Ten pat, p. 318.

³⁸ Ten pat.

³⁹ Kun. Kontrymas vysk. Kosakovskiui, 1792 m. rugpjūčio 15 d., Varšuva, *JB*, rankr. 4436, t. 1, p. 271. Kalbama apie vyskupo parengtą projektą, prašoma jį atsiųsti į Varšuvą „geriau jį suprasti“. J. K. Kosakovskio projektą mini Ł. Kądziała. Žr.: Ł. Kądziała, *Między zdradą...*, Warszawa, 1993, s. 126.

1792 m. pabaigoje būsimos valstybės valdymo formos klausimas aktyviai buvo svarstomas Lenkijos ir LDK konfederacijų vadovybių. 1792 m. spalio 29 d. Abiejų Tautų generalinė konfederacija universalu pakvietė bajoriją pateikti savo pasiūlymus dėl valstybės valdymo sistemos pakeitimų⁴⁰. Gruodžio 17 d. buvo sudaryta speciali deputacija (komisija) valdymo formai parengti. Į šią Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio vadovaujamą deputaciją įėjo ir J. K. Kosakovskis⁴¹. Pagrindinės deputacijos veiklos gairės atitiko esminius konservatyviosios bajorijos reikalavimus: laikytis visų senųjų kardinalių teisių, nepasiduoti jokioms žalingoms novacijoms, išlaikyti bajorijos laisves, neleisti stiprinti vykdomosios valdžios galių, užkirsti kelią galimam centrinės valdžios pirmavimui vaivadijose, užtikrinti bežemei bajorijai teisę dalyvauti politiniame valstybės gyvenime⁴². Gruodžio 21 d. Abiejų Tautų generalinė konfederacija pakartojė raginimą piliečiams reikšti savo pageidavimus valdymo formos klausimu ir pažymėjo, kad deputacijoje parengtas projektas visuotiniam Lenkijos ir Lietuvos konfederacijų tarėjų svarstymui bus pateiktas 1793 m. vasario 15 d.⁴³ Tačiau lemtingi poslinkiai tarptautinėje situacijoje (Rusijos ir Prūsijos sutartis dėl antrojo Respublikos padalijimo) ir Prūsijos kariuomenės intervencija į Respubliką kuriam laikui atitolino valstybės valdymo formos klausimų svarstymą.

1793 m. balandžio 9 d. Rusija ir Prūsija pareikalavo sušaukti seimą, kuris patvirtintų, jog dalis Respublikos teritorijų atitenka šioms valstybėms. Rengiantis seimui, organizuojant seimelius atsinaujino diskusijos administracinio valstybės padalijimo bei valdymo formos klausimais. Šiame projektų derinimo etape, nuo politinės veiklos nusišalinus S. S. Potockiui, vyskupo J. K. Kosakovskio pasiūlymai susikirto su maršalo Michała Walewskio vadovaujamų Lenkijos konfederatų pateiktu „Naujojo Lenkijos valdymo planu“ ir projektais, kuriuos parengė valdovo Stanislovo Augusto šalininkai F. Moszyńskis ir K. Raczyńskis, siekę išsaugoti kuo daugiau Ketverių metų seimo reformų. Paskutinis žodis, esant tokiai situacijai, priklausė Rusijos pasiuntiniui J. Sieversui⁴⁴.

Valstybės suskirstymo klausimu išryškėjo du siūlymų variantai: pirmasis – valstybė sudaryta iš trijų provincijų (Didžiosios Lenkijos, Mažosios Lenkijos ir LDK);

⁴⁰ Uniwersał głoszący zamiary Konfederacyi Generalney O.N., *Summaryusz Czynności Konfederacyi G. Oboypa Narodow*, b. v ir m., s. B2, nr 62.

⁴¹ Deputacya do ułożenia formy Rządu, *Złota Księga...*, R. XII, s. 153.

⁴² Uniwersał Deputacyą do ułożenia Formy Rządu wyznaczaiący, *Summaryusz Czynności Konfederacyi G. Oboypa Narodow*, b. v ir m., s. E2, nr 207.

⁴³ Odezwa do Narodu, *Summaryusz Materyi do Prowincyi Wielkiego Xięstwa Litewskiego ściągających się z Akt Konfederacyi Generalney Oboypa Narodów wypisanych*, b. v ir m., s. I, nr 27.

⁴⁴ Ł. K a d z i e l a, *Między zdradą...*, s. 97.

antrasis – valstybę sudaro dvi provincijos (Lenkija ir LDK). Valstybės suskirstymas į tris provincijas pagal dūmų skaičių bei mokamų mokesčių dydį buvo pateiktas 1793 m. pavasarį Gardine Abiejų Tautų konfederacijos vardu paskelbtame „Naujajame Lenkijos valdymo plane“⁴⁵. Tuo tarpu vyskupas J. K. Kosakovskis, F. Moszyński ir K. Raczyński siūlė valstybę dalyti tik į Lenkiją ir Lietuvą. Tačiau tokio skirstymo pagrindas jų projektuose buvo skirtingas. F. Moszyński ir K. Raczyński administracinio skirstymo pagrindu laikė ekonominę provincijos pajėgumą, t. y. į valstybės išdą mokamų mokesčių dydį⁴⁶. Tuo tarpu J. K. Kosakovskis kėlė politinio valstybės skirstymo į Lenkijos Karalystę ir LDK klausimą. Remdamasis unijos aktu nustatytomis LDK teisėmis bei LDK teritorijos dydžiu, vyskupas J. K. Kosakovskis reikalavo išlaikyti tik dvi lygias valstybės dalis: Lietuvą ir Lenkiją⁴⁷. Laiške J. Sieversui jis pabrėžė, jog „generalinė konfederacija sutinka, kad būtina pakeisti įstatymus, tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad valstybė yra sudaryta iš dviejų tautų – lenkų ir lietuvių, besitvarkančių atskirai ir turinčių savo valdžią“⁴⁸. Be to, J. Sieversui pateiktose pastabose dėl valstybės suskirstymo J. K. Kosakovskis savo siūlymą mėgino pagrįsti ir ekonominiu rodikliu – dūmų skaičiumi. Jis teigė, jog iki padalijimo Lietuvoje buvo 422 873 dūmai, o po padalijimo liko apie 320 000, t. y. LDK dūmų skaičius prilygsta Lenkijos dūmų skaičiui⁴⁹. J. K. Kosakovskis, atmesdamas dūmų ekonominio pajėgumo, t. y. mokamų mokesčių dydžio, argumentą⁵⁰, siekė, kad skirstymo į dūmus būtų laikomasi tik provincijų viduje ir nuo šio skirstymo nepriklausytų provincijų atstovų skaičius seime⁵¹. „Pastabose seimelių klausimu“ vyskupas J. K. Kosakovskis iškėlė tezę, jog dūmai Lietuvoje yra kitokio pobūdžio nei Lenkijoje. Jis teigė, kad Lenkijoje dūmus sudaro daugiausia miestiečiai ir jie priklauso miestams, tuo tarpu Lietuvoje dūmai priklauso bajorams ir jie savo skaičiumi pralenkia tokio pobūdžio dūmus Lenkijoje⁵².

⁴⁵ Ułożony w Grodnie od konf. Grłney ON Targowickiey a w Krakowie drukowany z rozkazu JW Kolumny Walewskiego, Ex Wdy Sieradz. Marsz. Konf. Wdstwa Krakows. Plan nowego Rządu w Polsce, *Lenkijos mokslų akademijos biblioteka; Bibl. PAN w Krakowie* (toliau – *LMAB Krokuvoje*), rankr. sk., 1241, t. 2, p. 183–187.

⁴⁶ Ł. K a d z i e l a, *Między zdradą...*, s. 98.

⁴⁷ Observations sur la Lithuanie soumises par l'Évêque Kossakowski à Sievers, *JB*, rankr. 4436, t. 2, p. 211–213.

⁴⁸ Uwagi Sieversa nad projektem podanym mu przez Biskupa Inflanckiego Kossakowskiego tyczącym się administracyi Litwy, *JB*, rankr. 4436, t. 2, p. 172.

⁴⁹ Ten pat, p. 211–212.

⁵⁰ Ł. K a d z i e l a, *Między zdradą...*, s. 110, 323 nuoroda.

⁵¹ Observations sur la Lithuanie... p. 212. Plg.: Ł. K a d z i e l a, *Między zdradą...*, s. 109.

⁵² „<...> dans la Couronne les Chaumieres sont composées pour la plupart des Villes et de leurs possessions“, *Observations quand aux Diettines*, *JB*, rankr. 4436, t. 2, p. 215.

Administracinio suskirstymo provincijų viduje bei atstovų bendrose valdžios institucijose klausimu vyskupas J. K. Kosakovskis taip pat prieštaravo F. Moszyńskio ir K. Raczynskio siūlymams. Pastarieji siūlė iki minimumo sumažinti vaivadijų bei senatorių ir atstovų skaičių (sumažinti senatorių skaičių iki 20-ies, kiekvienai vaivadijai paliekant po vieną senatorių⁵³, sumažinti ministrų skaičių, palikti tik maršalą, išdininką, kanclerį, karo prezidentą, užsienio reikalų ministrą, dvasiniams klausimams tvarkyti – primą, ir šitaip sustiprinti centrinę vykdomąją valdžią)⁵⁴. Vyskupas J. K. Kosakovskis siūlė išlaikyti 1775 m. įstatymais nustatytą senatorių skaičių⁵⁵ ir pažymėjo, kad, įgyvendinus LDK konfederacijos nutarimą dėl pavietų maršalų prilyginimo kaštelionams⁵⁶, Lietuva jau turi 25 pavietuose po vieną senatorių⁵⁷. Be to, remdamasis argumentu, kad LDK didžiausių pavietų teritorijos prilygsta mažiausioms Lenkijos vaivadijoms, reikalavo kaštelionų skaičių padidinti iki 30 ir Lietuvą padalyti į 10 vaivadijų⁵⁸. J. K. Kosakovskis rašė: „Lenkijoje vien tik Mazovijos vaivadija turi 6 senatorius ir 20 atstovų, tuo tarpu Lietuvoje, pavyzdžiui, Ašmenos pavietas, daug didesnis nei Mazovija ir turintis daugiau dūmų, teturi vieną senatorių ir du atstovus. Jei nebus atsižvelgta į šalies poreikius, išlikusi nelygybė ateityje sukels nepasitenkinimą Lietuvoje <...>“⁵⁹. Taigi, antrojo padalijimo akivaizdoje, siekdamas kompromiso, J. K. Kosakovskis buvo priverstas šiek tiek nutolti nuo pirminio reikalavimo LDK teritoriją dalyti į 12 stambių administracinių vienetų (tokie reikalavimai LDK generalinės konfederacijos vardu buvo keliami konfederacijų susijungimo Breste išvakarėse), siūlydamas Lenkijos ir LDK vaivadijas suskirstyti santykiu 10:10.

J. K. Kosakovskis taip pat prieštaravo F. Moszyńskio siekiui sustiprinti vykdomąją valdžią šaukiant seimus kas ketveri metai⁶⁰ ir „Naujajame Lenkijos valdymo plane“ pateiktam siūlymui seimą šaukti kas dveji metai, tačiau paeiliui kiekvienoje

⁵³ Ł. Ką d z i e l a, *Między zdradą...*, s. 111.

⁵⁴ Ten pat, p. 102–103.

⁵⁵ *Observations quand aux Diétines*, p. 215–216.

⁵⁶ Lietuvos bajorai jau nuo pirmojo padalijimo laikų kėlė reikalavimą pavietų maršalus prilyginti kaštelionams, nes pastarųjų atliekamos funkcijos buvo analogiškos. Žr.: M. J u é a s, *Lietuvos ir Lenkijos unija*, Vilnius, 2000, p. 303. LDK generalinė laisvoji konfederacija pavietų maršalus prilygino kaštelionams 1793 m. sausio 12 d. sprendimu. Žr.: Deklaracya UUr. Marszałkom Powiatowym W. X. Litt. Prerogatywy Kasztelanii tychże Powiatow przyznawaiąca, *Summaryusz Materyi do Prowincyi Wielkiego Xięstwa Litewskiego ściągających się z Akt Konfederacyi Generalney Oboyga Narodow wypisanych, to jest od czasu połączenia się konfederacyi Generalnych w Brześciu Litewskim*, b. v. ir m., s. I 72, Nr. 33.

⁵⁷ *Observations sur la Lithuanie...*, p. 211.

⁵⁸ Ten pat, p. 211, 213.

⁵⁹ Ten pat, p. 213.

⁶⁰ Ł. Ką d z i e l a, *Między zdradą...*, s. 111.

iš trijų provincijų⁶¹. Jis laikėsi reikalavimo išlaikyti tradiciją seimus šaukti kas dveji metai paeiliui Varšuvoje ir Gardine⁶².

Vyskupo J. K. Kosakovskio projektuose pateikiamas ir bažnytinių reikalų sutvarkymo planas⁶³. Suskirstymą į 8 vyskupijas, po keturias Lenkijoje ir Lietuvoje, J. K. Kosakovskis laikė nepakankamu ir neatitinkančiu šalies poreikių, todėl siekė, kad tarpininkaujant nuncijui šie klausimai būtų sprendžiami. Be to, jis siūlė, kad remiantis provincijų alternatyva, valdovas skirtų primą iš keturių vyskupų, vieną kartą atstovaujančių Lenkijai, kitą kartą – Lietuvai. Į laisvas vyskupų vietas kapitula turėtų siūlyti tris kandidatus, iš kurių valdovas išrinktų vyskupą. J. K. Kosakovskis teigė, kad kiekvienas vyskupas savo vyskupijoje taip pat turėtų rekomenduoti valdovui po tris kandidatus iš geriausių dvasininkų laisvoms valdovo skiriamoms vietoms beneficijose užimti⁶⁴. Tačiau esant sudėtingai šalies situacijai, vyskupo J. K. Kosakovskio kaip dvasininko pasiūlymai didesnio rezonanso nesukėlė.

Taigi Gardino seimo išvakarėse ir seimo darbo pradžioje diskutuojant valdymo formos klausimu išryškėjo dvi pagrindinės tendencijos. F. Moszyńskio ir K. Raczyńskio atstovaujamiems vykdomosios valdžios stiprinimo ir valstybės centralizavimo siekiams vyskupas J. K. Kosakovskis pasiūlė priešingą tradicinės valdymo formos su gausiu senatu ir seimu išlaikymo projektą, garantavusį jam galimybę daryti įtaką valdžiai manipuliuojant seimeliais, seimu ir magistratūromis⁶⁵. 1793 m. gegužės mėn. J. Sieversui pasitelkus rengti būsimą valdymo formą F. Moszyńskį ir K. Raczyńskį, J. K. Kosakovskis nusišalino nuo projektų rengimo, „nes norėjo, kad šis darbas būtų pavestas tik jo plunksnai“⁶⁶. Į 1793 m. rugsėjo mėn. 9 d. seimo sudarytą deputaciją valdymo formai parengti vyskupas J. K. Kosakovskis taip pat nebuvo įtrauktas.

Tačiau deputacijų deryboms su Rusija ir Prūsija sudarymo klausimas ir pačios derybos seime vėlgi pademonstravo vyskupo J. K. Kosakovskio politines pažiūras ir atskleidė jo kuriamą būsimos Respublikos modelį⁶⁷. Būdamas priešiškas Prūsijai, vyskupas J. K. Kosakovskis, kaip ir jo brolis etmonas, Lenkijos ir Lietuvos valstybės ateitį matė tik sudarius glaudžią sąjungą su Rusija ir tikėjosi, kad Rusija, garantuodama tvarką šalies viduje, užtikrins ir jos saugumą Prūsijos grėsmės

⁶¹ *Plan nowego Rządu w Polsce*, s. 185.

⁶² *Drugi rozbiór Polski z pamiętników Sieversia*, t. 2, s. 56–60.

⁶³ *Observations sur la Lithuanie...*, p. 212.

⁶⁴ <...> *pour les Abbayes et autres bénéfices appartenants aussi à la collation du Roy...*, ten pat, p. 213.

⁶⁵ Ł. K a d z i e l a, *Między zdradą...*, s. 112.

⁶⁶ J. Sieversas Jekaterinai II 1793 05 22, *Drugi rozbiór Polski...*, t. 2, s. 88.

⁶⁷ Plačiau apie Kosakovskių veiklą Gardino seime žr.: R. Š m i g e l s k y t ė, *Lietuvos konfederacijos...*, p. 409–421.

akivaizdoje. Ilgametė prorusiška vyskupo J. K. Kosakovskio orientacija⁶⁸ seimo darbo metu tapo gana atvira. Birželio 25 d. seimo posėdyje jis išklė siūlymą sudaryti kuo glaudesnę ir nepajudinamą sąjungą su Rusija tvirtindamas, jog šis žingsnis Respublikai būtų išganingiausias⁶⁹. Be to, jis teigė, jog jei būtų užtikrinta esama religijos padėtis, visos teisės bei laisvės, naudingiau būtų visiškai pasiduoti šviesiausiajai imperatorei nei leisti padalyti valstybę⁷⁰. Tačiau jei sąjungos su Rusija idėja nebūtų priimtina visai Respublikai, vyskupas J. K. Kosakovskis tikėjosi su Rusija sujungti tik Lietuvą kaip savarankišką valstybę. Šį projektą S. M. Kosakovskis išdėstė į Peterburgą išsiųstame laiške dar 1793 m. vasario 13 d⁷¹. Remiantis LDK atskirumo nuo Lenkijos argumentu, būtent tuo, kad LDK konfederacija sėkmingai užbaigė visų unijos aktu nustatytų Lietuvos teisių sugražinimo darbą, Rusijos politikams buvo siūloma rekomenduoti Jekaterinai II Lietuvos kaip savarankiškos kunigaikštystės susijungimo su Rusija planą sykiu užtikrinant tam tikrą LDK teisių išsaugojimą⁷². Be to, broliai vyskupas ir etmonas Kosakovskiai tikėjosi, jog Rusija sutiks sugražinti Lietuvai po pirmojo padalijimo užgrobtas teritorijas ir išlaikys LDK autonomiją⁷³. 1793 m. pavasarį privačiuose pokalbiuose su J. Sieversu vyskupas J. K. Kosakovskis toliau plėtojo LDK susijungimo su Rusija mintį. Jau balandžio 17 d. laiške Platonui Zubovui J. Sieversas pažymėjo, kad abu Kosakovskiai jam kuo iškilmingiausiai patvirtino, jog jei bus norima, didžioji dauguma Lietuvoje pasisakys už pasidavimą Rusijai⁷⁴. Birželio 26 d. pasiuntinys vėl pranešė Jekaterinai II, kad kalbėjo su vyskupu J. K. Kosakovskiu apie visišką Lietuvos ir Lenkijos pasidavimą Rusijai. J. Sieversas rašė: „Neatrodė, kad šis pasiūlymas būtų nustebinęs vyskupą Kosakovskį. Jis kalbėjo, kad jei tam tikros privilegijos būtų užtikrintos, neabejojąs Lietuvos ir netgi Lenkijos nusiteikimu susijungti su Rusija“⁷⁵. Liepos 8 d. laiške imperatorei J. Sieversas vėl užsiminė apie J. K. Kosakovskio projektą: sujungti LDK (ar net visą Respubliką) su Rusija Austrijos imperijos pavyzdžiu, t. y. tokiomis teisėmis, kokias turi Čekija ir Vengrija⁷⁶. Tačiau jau liepos pradžioje J. Sieversą pasiekė Jekaterinos II reskriptai (birželio 15 ir 23 d.) su nu-

⁶⁸ Ieškodamas palankesnių politinės veiklos galimybių, buvęs aktyvus saksų šalininkas vyskupas J. K. Kosakovskis apie 1785 m. sugebėjo igyti gana didelį Rusijos pasiuntinio Respublikoje Otto Stackelbergo pasitikėjimą. Tuo metu vyskupas netgi kėlė idėją į Respublikos sostą pasodinti vieną Rusijos kunigaikščių. Žr.: *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego biskupa inflanckiego 1738–1788*, wydał A. Darowski, Warszawa, 1891, s. 188–190, 198–199.

⁶⁹ A. T r e b i c k i, *Opisanie sejmu ekstraordynaryjnego...*, s. 102.

⁷⁰ Ten pat, p. 102–103.

⁷¹ List Szymona Kossakowskiego pisany do jedniego z iego przyaciół, *ČB*, rankr. IV 2257, p. 30–36. Plg.: W. K o n o p c z y ņ s k i, Kossakowski Szymon, *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław etc., 1969, t. XIV/2, s. 292; Ł. K a d z i e l a, *Między zdradą...*, s. 85.

⁷² List Szymona Kossakowskiego..., *ČB*, rankr. IV 2257, p. 33–34.

⁷³ S. K o r w i n, *Materyaly do dziejów...*, s. 76; *Złota Księga...*, R. XII, s. 56.

⁷⁴ *Drugi rozbiór Polski z pamiętników Sieversa*, t. 2, s. 33.

⁷⁵ Ten pat, p. 123.

⁷⁶ Ten pat, p. 132.

rodymais būti draugiškam prūsų atžvilgiu ir griežtai laikytis instrukcijos: neskatinti lietuvių pasiūlymų atsiskirti nuo Lenkijos ir susijungti su Rusija. Ji reikalavo iš pasiuntinio siekti ne atskirumo ir nesutarimų tarp LDK ir Lenkijos atstovų, bet bendros jų veiklos sprendžiant teritorijų atidavimo klausimą⁷⁷. Taigi jau 1793 m. liepos mėn. Rusija, laikydamasi 1793 m. sausio mėn. 23 d. Peterburgo konvencijos, atmetė Kosakovskių pasiūlymus.

Apibendrinant vyskupo J. K. Kosakovskio projektus būsimosios Respublikos valdymo formos klausimu galima teigti, jog pagrindinis dėmesys juose akcentuojamas į LDK atskirumo nuo Lenkijos klausimą. Respublika matoma sudaryta tik iš dviejų lygių dalių – Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, vienodai atstovaujamų centrinėse valdžios institucijose. Valstybės valdymo klausimu J. K. Kosakovskis atstovavo tradicinėms pažiūroms: jokių naujovių nesiekė įdiegti. Buvo norima be išlygų sugrąžinti 1775 m. valdymo formos modelį. J. K. Kosakovskio siūlomas administracinio valstybės padalijimo variantas bei vyskupijų pertvarkymo projektas buvo susijęs su asmeniniais jo ir jo giminės interesais: noru išlaikyti Respublikos seimą ir senatą buvo siekiama turėti galimybę daryti įtaką valdžiai, sau parankių atstovų išrinkimui į seimą ir, turint seime daugumą balsų, priimti palankius įstatymus, naudinga linkme reguliuoti magistratūrų veiklą. Bažnytinė reforma, kurios projekto teturime apmatas, galėjo tenkinti J. K. Kosakovskio kaip dvasininko pretenzijas. Tačiau reikia pasakyti, jog vyskupo J. K. Kosakovskio pažiūrų išeities taškas – beatodairiškas LDK unijinių teisių išsaugojimas – sykiu akivaizdžiai rodo Lietuvos didikų ir bajorų sąmonėje giliai išsisknijusį siekį išlaikyti dualistinį Abiejų Tautų Respublikos pobūdį ir valstybinį Lietuvos atskirumą nuo Lenkijos.

Vyskupo J. K. Kosakovskio vizija matyti LDK atskirą nuo Lenkijos, prorusiška orientacija bei siekis visokiais būdais išsaugoti nors dalinę valstybės autonomiją nuvedė jį iki kraštutinio varianto – siūlymo sujungti Respubliką arba tik Lietuvą su Rusija.

LIVONIAN BISHOP JUOZAPAS KAZIMIERAS KOSAKOVSKIS' VISION OF THE GDL WITHIN THE CONTEXT OF THE SECOND PARTITION OF THE STATE

Summary

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ – STUKIENĖ

The article deals with the projects and proposals of one of the leaders of the General Confederation of the GDL in 1792–1793 – Livonian Bishop Juozapas Kazimieras Kosakovskis (1738–1794) on the issues of the form of governance of the Polish-Lithuanian State and its administrative partition. On the basis of these projects, it is sought to present the vision of the

⁷⁷ Д. И л о в а й с к и й, *Гродненский сейм 1793 года...*, с. 96–98.

Grand Duchy of Lithuania as the Bishop saw it. The present author does not reject the possibility that these projects or their certain items were prepared in co-operation with the GDL Field Hetman Simonas Martynas Kosakovskis, the Bishop's brother who took an active part in the political life of that time.

Bishop Kosakovskis' views and aspirations with respect to the issues of state governance are revealed with the help of abundant sources: documents of the Confederation of the Grand Duchy of Lithuania (acts prepared by J. K. Kosakovskis or the acts adopted on the basis of the former ones, decisions, etc.), personal correspondence of the Bishop stored in the Lithuanian and Polish archives, as well as library depositories, published correspondence of the Russia's envoy Jacob Sievers to the Republic and the reminiscences written by Mykolas Kosakovskis, Antoni Trębicki and others, who witnessed the events of that time.

Bishop J. K. Kosakovskis' projects on the issue of the form of state governance are discussed in relation with the projects of the Marshal of Targovica Confederation Stanisław Szczepny Potocki, the Grand Marshal of Poland F. Moszyński and the Marshal of the Polish Palace K. Raczyński, as well as the project prepared by the authorities of the General Confederation of the Republic of Two Nations. The chronology of the preparation of the projects is as follows: April 1792 – September 1793.

In generalising J. K. Kosakovskis' projects on the issues of the form of state governance of the future republic, the conclusion is drawn that unlike Sz. Potocki's project in which the model of a threefold federal republic is proposed or the project of F. Moszyński and K. Raczyński, which advocates the model of a centralised state, the Bishop's projects concentrate their main attention on the issue of separating the GDL from Poland. The Republic is seen to be made of two equal parts – Poland and the Grand Duchy of Lithuania, which have equal representation in the central state bodies. J. K. Kosakovskis represented traditional views on the issue of state governance: he sought to implement no novelties. It was sought to bring back the model of the form of governance of 1775 without any reservation. The variant of the administrative partition of the state without restructuring bishoprics proposed by J. K. Kosakovskis was related to his personal interests, as well as those of his relatives: by means of maintaining the abundant Seimas and the Senate of the Republic it was sought to ensure the possibility of exerting influence on the authorities through the 'lower houses' (seimeliai), to ensure the election of handy representatives to the Seimas and having the majority in the Seimas to influence the adoption of laws and the activity of the magistrates. The project of the church reform proposed by J. K. Kosakovskis had to satisfy his claims as a clergyman. However, his starting point – a resolute preservation of the union rights of the GDL – at the same time clearly demonstrates deep-rooted aspirations of the Lithuania nobles and the gentry to maintain the separateness of the Lithuania state from Poland. The vision of the separateness of the Grand Duchy of Lithuania from Poland cherished by Bishop J. K. Kosakovskis, his pro-Russian orientation and his aspiration to preserve at least a partial autonomy of the state in every possible way led him to the extreme variant within the context of the second partition of the state – the proposal to unite the Republic, or Lithuania alone, with Russia.

Gauta 2001 m. liepos mėn.

Ramunė Šmigelskytė - Stukienė (g. 1970). Lietuvos istorijos instituto doktorantė. Tyrinėjimų kryptis – XVIII a. antrosios pusės LDK politinė istorija.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-2001.